

КУЛЬТУРА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ (пам'яті доктора філологічних наук Степана Петровича Ільйова)

Сподарець Н. В.

25 квітня 1994 року пішов з життя доктор філологічних наук Степан Петрович Ільйов. У 1997 році йому виповнилося б 60, — сумний привід ще раз згадати про цю світлу й талановиту людину.

Науково-педагогічна діяльність С. П. Ільйова стала славною сторінкою історії кафедри російської літератури Одеського університету, де він пройшов шлях від старшого лаборанта до доктора наук.

Закінчивши в 1960 році російське відділення філологічного факультету Одеського університету, Степан Петрович певний час працював сільським вчителем, не пориваючи творчих зв'язків з викладачами кафедри російської літератури. На посаду старшого лаборанта кафедри, куди запросив його Михайло Олександрович Левченко, він прийшов зі своєю науковою темою й прагненням завершити дисертаційне дослідження прози відомого для радянського читача в 70-ті роки Леоніда Андрєєва, про якого в свій час ще Максим Горький писав як про “найталановитішого художника на рубежі століть”.

Слід віддати належне Степану Петровичу: вектор його науково-дослідницької діяльності, незалежно від кон'юктури, завжди був спрямований до талантів, різновеликих за своїми масштабами, але здатних на творчу позицію. Очевидно, й самому треба було мати талант проникливого розуміння й адекватного наукового прочитання, аби й сьогодні кожна робота вченого не просто знаходила прибічників, але не втратила наукової значущості.

Так, у кандидатській дисертації “Проза Леоніда Андрєєва епохи першої російської революції”, захищеній у 1973 році, в центрі уваги естетичні проблеми творчості письменника. Сама методика, відзначені показники поетики прози Леоніда Андрєєва, прокладали тенденцію андрєєзнавства до включення письменника в

модерністське русло, тобто до того напрямку дослідження, яке академік В. Келдиш офіційно підтвердив через два десятиліття. В майбутньому творчості Л. Андрєєва Степан Петрович присвятив цілий ряд наукових розвідок. Деякі з них (“Андрєєв і символісти”, “Андрєєв і реалісти групи “Шиповник”) написані в ключі компаративістської методики, особливо актуальної в сучасному літературознавстві.

Велике значення для формування і поглиблення наукового статусу Степана Петровича мав період його роботи з 1974 по 1977 рр. в Польщі, в Гданському університеті на посаді доцента інституту російської філології. І сьогодні викладачі не тільки цього університету, але й інших європейських наукових центрів (Польщі, Угорщини, Хорватії) з великим теплом згадують Степана Петровича, цю талановиту і скромну людину, що вражала науковим тактом, енциклопедичністю, тонким гумором і абсолютною доступністю. Відрадження в Гданськ стало плідним і результативним періодом становлення Степана Петровича як вченого європейського масштабу, про що свідчать його широкі міжнародні кореспондентські зв'язки (чим особливо цікавились у КДБ), а насамперед, утвердженням авторитетної позиції професіонала.

Але що ж в її основі, на чому вона ґрунтувалась? Питання, на яке рано чи пізно має дати відповідь кожен професіонал, у нашому випадку професіонал-літературознавець. Відомо, що Степан Петрович був у опозиції до літературознавчої науки, підпорядкованої охоронній ідеології. Сьогодні важко говорити про те, що довелось пережити людині, яка явно не вписувалась в умовності офіціозу. Йдеться, по суті, про архетипічний конфлікт таланту і влади. Слід віддати належне нашому колезі — він не поступився принципами: вірність таланту, велика повага до культурного явища, в прочитанні якого домінує естетичний критерій — ось кредо справжнього науковця, яким завжди був Степан Петрович. Його наукова позиція і професійна етика — наслідок добре засвоєних уроків великої класики.

Працюючи в культурному просторі античності чи середньовіччя, осмислюючи в статтях феномен О. Пушкіна, А. Ахматової чи В. Бикова, він завжди вмів знайти свій ракурс, своє вагоме наукове слово, спираючись на відому лотманівську тезу “літературознавство має стати наукою”. Тому показовою стороною спадщини Степана Петровича є не популяризаторство і кучерява риторика, а інформаційна насиченість, скрупульозне дотримання логіки наукового факту. При цьому основною підставою наукового аналізу чи інтерпретації був текст, зрозумілий як структурна цілісність, досягнута авторами різними способами. Такий підхід відкривав широкі можливості герменевтики тексту. Інтерпретація вченого не розгорталася за однією моделлю, а обумовлювалась природою тексту. Досліджуючи окремі властивості текстів, він звертався до питань жанру і композиції, хронотопу, символіки імені і числа, видів комічного тощо.

Степан Петрович не був теоретиком, але свідомо орієнтувався на щонайсучасніші теоретико-методологічні розробки (варіанти структурно-семіотичної і неоміфологічної шкіл, рецептивну естетику). Його роботи, присвячені конкретним історико-літературним питанням, мають під собою міцну теоретичну основу, і в цьому їх особлива методична значущість. Він вписував поставлену проблему в рамки чітко окреслених координат, які зразу ж задавали певний ракурс розгляду. Широта професіонального світогляду, вивіреність кожної позиції зав-

жди привертали до робіт Степана Петровича увагу студентів і викладачів. Постійний інтерес до його науково-педагогічної діяльності взагалі і до публікацій зокрема був пов'язаний з історико-літературним періодом (кінець XIX — поч. XX ст.), яким він безпосередньо займався, і офіційне трактування якого не збіглося з оригінальним для літературознавства 80-х — початку 90-х прочитанням Степана Петровича.

Його зацікавленість і самовіддача в осягненні питань срібного віку були настільки великими, що студенти і колеги стали свідками формування певної ізоморфності культурного явища й інтерпретатора. Модель такої творчої узгодженості констатував К. Юнг, відзначаючи, що не тільки Гете створив Фауста, а душевний компонент Фауста створив Гете. Щодо Степана Петровича це означає, що сама атмосфера срібного віку, в усій її багатовекторній парадигмі була ним осягнута, і, підпорядкувавши, захопивши повністю всі сторони його життя, вона створила критерій та інструментарій оцінки.

Лекції і спецкурси Степана Петровича, присвячені історико-літературному процесу кінця XIX — поч. XX ст., відзначалися концептуальністю і переважанням герменевтичного підходу, тобто із знакової системи тексту він прагнув створити щось більше, ніж його структурне буття, створити його значення, реконструювати його місце в духовній історії. Так, побачити в творчості І. Буніна, відкрито полемізуючого з модерністами, ознаки модерністської поезики — це значило осмислити культурне явище на історичній дистанції з точки зору його онтології, а не керуючись ситуативною декларацією класика. І сьогодні в монографії Ю. Мальцева, присвяченій творчості І. Буніна, ми знаходимо чергове підтвердження позиції Степана Петровича.

Відомо, що в науковій роботі вузькість проблематики забезпечує глибину і ґрунтовність. Темою, що найбільш повно розкрила наукові можливості Степана Петровича, став символізм. Рівень кваліфікації дозволив йому в лекціях і наукових роботах показати російський символізм як культурно-філософську подію європейського масштабу. Тлумачення ж конкретно-історичного напрямку акцентувало його обумовленість динамікою духовної сфери, типом світосприйняття, стилем життя, способом літературно-критичного мислення, типом тексту.

Взагалі працювати в культурно-поетичному просторі символізму може не кожен філолог. Саме осягнення і тим більше герменевтика символістського тексту як багаторівневої семантичної структури передбачає філософсько-естетичну підготовку, що дозволяє при необхідності реконструювати міфологічний, релігійно-філософський, культурологічний та інші підтексти.

Методика аналізу символістського поетичного тексту, покладена в основу конкретного прочитання Степаном Петровичем циклів В. Брюсова, О. Блока, узгоджується з розробками найавторитетніших спеціалістів (З. Мінц, Вяч. Сапогова, Б. Гаспарова, Ханса Льове). В роботах цих учених аналіз символістського тексту проведений під кутом зору як загальних принципів естетики напрямку, так і їх модифікації у кожного поета. Виходячи з символістської концепції тексту як структурно-семантичного втілення ідеї “всеєдності”, конкретно-поетичний аналіз зводиться до систематизації засобів і прийомів, які забезпечують втілення даної ідеї. Нормативність естетики символістів якоюсь мірою регламентує аналіз, не обмежуючи можливостей інтерпретації.

Результатом творчої роботи великих учених завжди є оригінальне прочитання текстів. Так, Степан Петрович Ільйов і Борис Михайлович Гаспаров у статтях, написаних з інтервалом майже у двадцять років і присвячених тлумаченню поеми О. Блока “Дванадцять”, запропонували дві історично закономірні моделі інтерпретації хрестоматійного твору.

У статті “Числова символіка в поемі “Дванадцять” О. Блока” Степан Петрович відзначав, що “обширна критична і наукова література, яка налічує не одну сотню статей і монографій, не просунула нас далеко в розумінні авторського задуму і його художнього втілення”. У цих роботах домінувало традиційне тлумачення “Дванадцяти” як явища переважно реалістичного мистецтва, і з цим пов’язана наполеглива спроба відірвати поему від символічної поетики, тоді як саме символічний план визначає всю складність авторської концепції і все багатство змісту цього унікального твору.

Досліджуючи числову символіку як складовий елемент поетичної системи Блока, Степан Петрович мав на меті реконструкцію тексту. Числова символіка “Дванадцяти” трактується не тільки як кількісний, але і як якісний (в даному випадку семантичний) показник зв’язку авторського задуму з міфом про друге пришествя. Степан Петрович відзначав, що, прагнучи знайти моральне виправдання революційного терору, ототожнюваного з анархічним розгулом, О. Блок звернувся до найбільш характерного для його епохи морально-етичного символу — Ісуса Христа. Неоднозначне ж блоківське трактування образу Христа узгоджується з полісемантичною амбівалентною природою такого художнього символу. Процес реконструкції тексту передбачає саме концептуальну визначеність, і символіка числа як знаку більш спрощеного типу, стає показовим його засобом.

Стаття Б. М. Гаспарова “Тема святочного карнавалу в поемі О. Блока “Дванадцять” будується на виявленні балаганних, карнавальних і кінематографічних мотивів у процесі деконструкції тексту, пропонуючи абсолютно довільні і самостійні його інтерпретації. І Степан Петрович, і Борис Михайлович різними шляхами здійснюють процес “індукції смислів”, але в їхніх роботах простежується загальна вимога, обов’язковий критерій інтерпретації: виявлені смисли мають збільшувати семантичну цілісність тексту. Якщо модель, запропонована Гаспаровим, провокує актуальну літературознавчу проблему межі інтерпретації, яка ризикує стати довільною, то методика Степана Петровича, не допускаючи суб’єктивізму, має універсальний характер. Це школа, через культуру якої має пройти кожен літературознавець.

Методологічною вивіреністю характеризуються статті Степана Петровича, присвячені питанням циклізації символістських текстів. До цього проблемам поетики циклів присвятив низку статей і кандидатську дисертацію Вячеслав Олександрович Сапогов — великий друг Степана Петровича, що дочасно помер у листопаді 1996 року. Степан Петрович умів відкривати для науки незаймані пласти літератури. В статті “Концепція і композиція книги “Ночі і дні” В. Брюсова” він уперше дав її прочитання як циклу, спираючись на показники плану змісту і плану вираження, долаючи при цьому їх дихотомію. Він виходив із загального принципу символістської естетики, який передбачає композиційну єдність розрізнених і різножанрових творів, підпорядковану основному задуму. Виявлені ним внутріциклічні зв’язки виступають як показники прихованої струк-

тури циклу. Світ у брюсівській прозі, тобто світ “другої дійсності”, представлено в аспекті характерної системи символів, які творять міф про стихійну субстанцію як безконечний універсам.

Літературно-критична і художня спадщина символістів, загальний контекст їх творчості були настільки докладно вивчені Степаном Петровичем, що в своїх статтях він вільно вступав у наукову полеміку з найавторитетнішими блокознавцями (В. Орловим, А. Гореловим), намагаючись дати тлумачення текстів, адекватне їхній символістській природі. З точки зору Степана Петровича, спорідненість естетичних принципів символістів дозволяє проводити порівняльний аналіз не тільки творів одного літературного роду, але віднайти схожий культурно-символічний підтекст у ліричних і епічних творах. Саме про це стаття “Куликовська битва як символічна подія” (цикл “На полі Куликовім” Блока і роман “Петербург” А. Белого), видрукована в науковому збірнику співробітників Блоківської групи Інституту російської літератури АН СРСР у 1991 році.

Осмислення внутрішньої неоднорідності естетики і поезики явищ символізму привело Степана Петровича до обґрунтування феномену символістського роману, розробки його типологічних ознак. Цій проблемі була присвячена докторська дисертація “Поетика російського символістського роману”, успішно захищена у 1991 році. Скорочений її варіант став основою монографії “Російський символістський роман”.

Відповідні романи Ф. Сологуба, В. Брюсова і А. Белого подаються як специфічні жанрові форми, дослідження структури яких проведено на кількох композиційних рівнях: архітектоніки, символу і міфу (архетипічний сюжет), простору і часу (хронотопу) та автора — як інтегратора всіх рівнів жанрової форми роману. Концепція Степана Петровича стала основою для розмежування модерністських, передсимволістських та власне символістських романів.

Наукова спадщина Степана Петровича — це дві монографії, 65 статей, численні коментарі до вибраних творів класиків.

До останнього дня працював Степан Петрович, віддаючи свої знання учням, колегам. Вдячна пам'ять про цю світлу і талановиту людину залишиться назавжди в науці.

Резюме

Стаття присвячена пам'яті доктора філологічних наук, професора Степана Петровича Ільова. Йдеться про його життєвий і творчий шлях; розглядаються принципи і підходи вченого до аналізу та інтерпретації літературно-художнього матеріалу.